

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Кваліфікаційна робота

з теми: **«ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНИХ УМІНЬ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ІНТЕГРОВАНОГО КУРСУ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ»**

Виконала здобувачка другого
(магістерського) рівня вищої освіти
PO1-M23z групи
зачної форми здобуття вищої освіти
спеціальності 013 Початкова освіта
Белінська Юлія

Керівник:
Горбатюк О. В., кандидат педагогічних
наук, доцент
Рецензент:
Пукас І. Л., кандидат педагогічних наук,
доцент

Кам'янець-Подільський – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	6
1.1 Поняття «рефлексивні уміння» та специфіка їх розвитку в молодшому шкільному віці	6
1.2 Розвиток рефлексивних умінь молодших школярів у навчальній діяльності	16
1.3 Педагогічні умови формування рефлексивних умінь на уроках «Я досліджую світ»	23
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	33
2.1 Виявлення початкового рівня розвитку рефлексивних умінь молодших школярів	33
2.2 Розробка та реалізація змісту уроків з курсу «Я досліджую світ» для формування рефлексивних умінь молодших школярів	38
2.3 Аналіз отриманих результатів	50
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ВСТУП

Сучасна освіта — це процес постійного набуття та засвоєння нових знань. Базові уявлення про світ людина отримує ще в школі. Оскільки навчання є надзвичайно складною системою, наука про освіту охоплює безліч аспектів: як людина запам'ятовує інформацію в школі, як вона навчається з навколишнього середовища, як її дії впливають на запам'ятовування, і багато іншого. Стандарти другого покоління визначають, що універсальні дії у сфері навчання дають учням можливість: самостійно обирати відповідні навчальні заходи для реалізації завдань; ставити навчальні цілі; контролювати виконання завдань; планувати навчальну діяльність; оцінювати досягнуті результати. Рефлексивні навички необхідні не лише для навчання, а й у будь-яких життєвих ситуаціях. Успіх багатьох наших дій залежить від здатності розуміти ситуацію та усвідомлювати свою роль у ній.

Рефлексивні вміння визначають ефективність професійної діяльності людини, її здатність будувати гармонійні особисті стосунки. Завдяки рефлексивним умінням учень усвідомлює власний досвід. Це усвідомлення є важливим якісним показником, який школяр має використовувати свідомо та цілеспрямовано в будь-якій ситуації.

Без теоретичних знань про мисленнєві навички, які формуються у вигляді концептуальних уявлень, учень не може ефективно керувати своїми діями. Рефлексивні навички дозволяють досягати прогресу, покращувати результати роботи, набувати нових знань і вмінь. Використання рефлексивних функцій перетворює діяльність людини на дослідницьку.

У сучасній науково-педагогічній літературі рефлексія розглядається як аналіз діяльності, самоаналіз її результатів і здатність узагальнювати отриманий досвід. Вона спрямовує учня до усвідомлення пройденого шляху, накопичення знань у структурованому вигляді. Рефлексія може здійснюватися на будь-якому етапі навчання, а не лише наприкінці заняття.

Дослідження багатьох науковців, таких як, А. Бізяєва, І. Зязюн, Н. Кузьміна, О. Савченко, І. Стеценко присвячені проблемам розвитку професійної рефлексії. Вітчизняні психологи В. Калін, С. Максименко, О. Старовойтенко, Т. Титаренко, О. Чебикін, Н. Чепелєва, В. Ямницький розглядають рефлексію як регулятор становлення особистості.

Рефлексія — це не лише допомога у навчанні, а й здатність реагувати на будь-яку ситуацію та приймати рішення в ній. Вона є важливим інструментом як у професійній діяльності, так і в особистому житті. Завдяки рефлексії ми здобуваємо нові знання, а також вчимося не перевантажувати свою психіку, поступово й осмислено засвоюючи великий обсяг інформації. Рефлексія дозволяє осмислювати минуле, аналізувати отримані знання й будувати план майбутніх дій.

Мета дослідження теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови формування рефлексивних умінь у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ».

Об’єкт дослідження: процес формування рефлексії у молодших школярів.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування рефлексії у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ».

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз психолого-педагогічної літератури за темою дослідження.
2. Виявити педагогічні умови формування рефлексії у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ».
3. Підібрати методики для дослідження рівнів розвитку рефлексивних умінь молодших школярів, провести діагностику та оцінити результати констатувального етапу роботи.
4. Розробити й інтегрувати в освітній процес зміст уроків курсу «Я досліджую світ», спрямованих на розвиток рефлексивних умінь учнів початкової школи.

Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури; вивчення педагогічного досвіду; порівняння, узагальнення та класифікація даних; практичні дослідження рефлексії в початкових класах. Ці методи дозволили всебічно дослідити проблему, розробити ефективні інструменти для розвитку рефлексивних умінь і перевірити їхню дієвість у реальних умовах навчального процесу.

Практичне значення полягає у тому, що результати дослідження мають важливе значення для вдосконалення освітнього процесу початкової школи, зокрема в курсі «Я досліджую світ». Результати дослідження можуть бути використані для створення методичних посібників з інтеграції рефлексивних методик в освітній процес. Це допоможе педагогам організувати рефлексивну діяльність на різних етапах уроку.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлено під час виступів на конференціях різних рівнів та обговорено на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2023-2024 рр.).

Публікації. Результати дослідження відображено у статті: «Формування рефлексивних умінь у молодших школярів на уроках інтегрованого курсу “я досліджую світ» (2024 р.).

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Останніми роками проблема формування рефлексивних умінь стає предметом психологічних і педагогічних досліджень. На нашу думку, це зумовлено тим, що рівень розвитку рефлексивних умінь суттєво впливає на якість повсякденного життя, особистого і професійного розвитку. Рефлексивні уміння потрібні не лише для успішного навчання, а й для ефективної професійної діяльності людини та її міжособистісних відносин. Водночас дослідження показують, що саме рефлексивні уміння є одними з найменш сформованих у школярів.

У ході дослідження були вирішені такі теоретичні та практичні завдання:

- вивчено сутність рефлексії та рефлексивних умінь як компонента навчальної діяльності;
- визначено вікові особливості формування рефлексивних умінь у молодших школярів;
- розглянуто педагогічні умови формування рефлексивних умінь молодших школярів;
- проведено діагностику рівня сформованості рефлексивних умінь у молодших школярів;
- спроектовано експериментальну роботу з формування рефлексивних умінь на уроках «Я досліджую світ».

Вивчення й аналіз психолого-педагогічної літератури дали змогу зробити висновок, що розвиток рефлексивних умінь є важливим компонентом навчальної діяльності учня.

Вітчизняна педагогіка недостатньо вивчає проблеми формування рефлексивних умінь у школярів як цілісного явища, складної системи з усіма її компонентами. Потребують додаткового розгляду питання застосування рефлексивних умінь на всіх етапах навчальної діяльності, а також розробка системи педагогічних умов ефективного формування рефлексивних умінь і методики їх реалізації.

Під час констатувального етапу експериментальної роботи було виявлено недостатньо високий рівень сформованості рефлексивних умінь у молодших школярів. На формувальному етапі нами апробовано педагогічні умови, що сприяють розвитку рефлексивних умінь на уроках технологій.

Таким чином, можна зробити висновок, що завдання дослідження виконані, а мета досягнута. Наше дослідження не претендує на остаточне вирішення проблеми формування рефлексивних умінь у молодших школярів на уроках технологій і може бути продовжене у подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрющенко О. О. Проблема рефлексії: гносеологічні зв'язки з філософським знанням. *Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспектив.* 2015. № 1(19). URL : http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp20/2/andrjushhenko_tezi.pdf (дата звернення 21.10.2023).
2. Андрющенко О. О. Рефлексія як складова навчальної діяльності молодшого школяра. *Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи.* 2016. № 1 (23). URL: <https://drive.google.com/file/d/0B6QknaQCh-IHb1ljSElvU3U2LU0/view> (дата звернення 21.10.2023).
3. Андрющенко О. О. Сутність феномену «рефлексія» як міждисциплінарного поняття. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2015. №. 45 (98). С. 60-66.
4. Бех І. Д. Рефлексія у духовному «Я» особистості. *Рідна школа.* 2011. № 8-9. С. 9–14.
5. Бурківська М.Ю. Порівняльний аналіз рефлексії особистісної якості «відповідальний» учнів першого та четвертого класів. *Психологічні дослідження: наукові праці студентів соціально-психологічного факультету.* 2015. №4. С. 121-129.
6. Брюховецька О. Роль рефлексії у професійній діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів. *Організаційна психологія. економічна психологія.* 2019. № 2-3(17). С. 19-27. URL: <http://orgpsy-journal.in.ua/index.php/oep/article/view/33> (дата звернення 11.10.2023).
7. Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник. Київ : Каравела, 2008. 400 с.
8. Вікова психологія. Навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 384 с.
9. Вознюк Л.В. Особливості розвитку рефлексії особистісних якостей молодших школярів в умовах розвивальної системи навчання. *Психологічні*

дослідження: наукові праці студентів соціально-психологічного факультету. 2011. №3. С. 94-102.

10. Вознюк В. Моральна рефлексія у структурі особистості молодшого школяра. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*. 2024. №.2 С. 21-29. URL : <https://journals.cbsem.cv.ua/index.php/btj/article/view/13/12> (дата звернення 27.02.2024).

11. Гільберг Т. «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу». Київ : Генеза. 2019 . 256 с.

12. Гордієнко Т.В. Роль рефлексії в організації навчання молодших школярів URL : https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29623/1/2019_Starosta%20Volodymyr_Konfer_Nizhyn_s.%20217-219.pdf#page=47 (дата звернення 12.05.2024).

13. Дацюк Ю.С. Динаміка рефлексії особистісної якості «совісний» у молодшому шкільному віці. *Психологічні дослідження: наукові праці студентів соціально-психологічного факультету*. 2014. №6. 128 с.

14. Дьюї Джон Демократія і освіта. Львів : Літопис, 2003. 294 с.

15. Єрахторіна О.М. Самовдосконалення особистості у науковій рефлексії і реалізації біографічних проєктів : монографія. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2013. 215 с.

16. Журавльова Л.П., Шпак М.М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. № III(25). С. 38-47. URL : http://eprints.zu.edu.ua/19316/1/ped_psy_25_49.pdf (дата звернення 27.02.2024).

17. Зайченко І. В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. Київ : «Освіта України», «КНТ», 2008. 528 с.

18. Кічук Н. В. Підготовленість фахівця до професійної рефлексії у діяльності як параметр його конкурентоздатності. *Науковий вісник*

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. 2019. № 67 (2). С. 15–19. URL: <https://doi.org/10.24195/2617-6688-2019-3-2> (дата звернення 15.12.2023).

19. Кириченко О. Проблема розвитку рефлексії в молодшому шкільному віці. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. №8. С. 262–264. URL : <https://journal.kdpu.edu.ua/psychology/article/view/7249/6719> (дата звернення 10.08.2024).

20. Кодлюк Я. П. Суб'єктність молодшого школяра в навчальній діяльності. *Початкова школа*. 2013. №1. С. 6–9.

21. Ковальчук З. Особистісна рефлексія в умовах постійних соціальних змін. *Соціально-правові студії*. 2021. Випуск 4 (14). С. 177-183. URL : https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2021_Vol.%204,%20No.%204_177-183.pdf (дата звернення 21.10.2023).

22. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л. М. Проколієнко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балл, О. Т. Губко, О. В. Проскура. К. : Рад. школа, 2009. 608 с.

23. Кулик О. Д. Поняття рефлексії, її сутність та роль у методиці навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. № 3. 2014. С. 2–7.

24. Литвиненко С. Формування педагогічної рефлексії у процесі професійної підготовки майбутніх учителів в умовах ступеневої освіти. *Нова педагогічна думка*. 2013. 1(2). С. 11–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2013_1 (дата звернення 10.08.2024).

25. Легін В. Б. Етапи формування рефлексивних умінь навчальної діяльності в учнів школи першого ступеня. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2013. № 3. С. 162-170.

26. Легін В. Б. Рефлексія та її роль у навчальній діяльності молодших школярів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. № 60. С. 120-124.

27. Лозовой В. О., Сідак Л. М. Саморозвиток особистості у філософській рефлексії та соціальній практиці. Монографія. Харків : Право, 2006. 256 с.

28. Максимов М.В. Діагностика рівня розвитку рефлексії у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології*. 2021. № XI (21). С. 189-205. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v11/i21/14.pdf> (дата звернення 2.02.2024).

29. Максимов М. В. Психолого-педагогічні умови розвитку рефлексії у дітей : монографія. Житомир. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2020. 414 с.

30. Максимов М. В. Вікові аспекти визначення рівня розвитку рефлексії. *Науковий фаховий журнал з соціології та психології*. 2020. № 13. 2020 С. 91-96.

31. Максимов М. В. Діагностика рівня розвитку рефлексії у дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*. 2020. № 21. С. 189-204.

32. Максимова Н.Ю., Максимов М.В., Щербина-Прилука В.М. Assimilation of personal experience as a factor in the development of reflection. *Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів: Збірник матеріалів методологічного семінару НАПН України*. 2021. С. 159-169.

33. Марусинець М. М. Педагогічні умови та засоби формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12-13. С. 196–198.

34. Мільчевська, Г.С. Рефлексія як важлива умова особистісної самореалізації старшого підлітка в дитячому закладі оздоровлення та відпочинку. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. С 23-31.

35. Музика О. Л., Никончук Н. О. Розвиток здібностей молодших школярів засобами усної народної творчості: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 200 с.

36. Мирончук Н.М. Формування рефлексивно-оцінних умінь готовності майбутніх викладачів вищої школи до самоорганізації у професійній діяльності.

American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research. 2018. №4 (11). С. 48-52.

37. Никончук Н.О. Як навчити молодших школярів поцінювати досягнення один одного. *Актуальні проблеми психології*. 2016. № VI (12). С. 156-159.

38. Никончук Н. О., Гуменюк Х. Динаміка рефлексії особистісної якості «тактовний» у молодшому шкільному віці. *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультет*. 2016. № 8. С. 53-55.

39. Никончук Н.О., Загурська І. С. До проблеми співробітництва молодших школярів. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. С.111-120 URL : <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i13/14.pdf> (дата звернення 27.02.2024).

40. Овдійчук В.А. Рефлексія як важливий складник критичного мислення та особливості її формування. *Теорія і методика професійної освіти*. 2024. С. 137-140. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/67/part_2/29.pdf (дата звернення 21.10.2023).

41. Опалюк Т. Л. Формування соціальної рефлексії майбутніх учителів у процесі вивчення гуманітарних дисциплін: теоретико-методологічний аспект : монографія. Київ : Пед. думка, 2018. 296 с.

42. Павлюк В.І. Рефлексія як ефективний інструмент роботи вчителя початкової школи на уроках англійської мови. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. № 79 (2). С. 68-71. URL : http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2021/79/part_2/12.pdf (дата звернення 05.04.2024).

43. Павелків Р. В. Рефлексія як психологічний механізм моральної саморегуляції поведінки особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2018. № 11. С. 5– 10.

44. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія. Рівне : Волинські обереги. 2004. 248 с.
45. Палько Т. Психологічні особливості розвитку рефлексії вчителів в умовах післядипломної педагогічної освіти. Київ. 2015. с. 53.
46. Палько Т. В. Програма розвитку рефлексії вчителів в умовах післядипломної педагогічної освіти. *Актуальні проблеми психології*. 2014. № 41. С. 163–168.
47. Пасічник Л.Л. Рефлексивний підхід до розвитку професійної компетентності вчителів у центрах педагогічної освіти у Німеччині. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С.43-54.
48. Подолянець К.М. Цікаві ідеї з рефлексії. Практичний посібник. URL : <https://naurok.com.ua/praktichniy-posibnik-cikavi-ide-z-refleksi-avtorpodolyanec-katerina-mihaylivna-96578.html> (дата звернення 17.03.2024).
49. Подкопаєва Ю.В., Маляр О.І. Психологічні особливості розвитку рефлексії в контексті самореалізації сучасного підлітка. *Moderní aspekty vědy: XIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. - Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.* 2021. С.183-193.
50. Пинзеник М. Методика викладання дисциплін природознавчого циклу: навчально-методичний посібник. Мукачівський державний університет. Київ : Кондор, 2018. 118 с.
51. Проскурня В. А. Рефлексивні бесіди як інструмент підтримки психічного здоров'я та добробуту педагогів. Стрес-менеджмент для освітян. URL: https://prometheus.org.ua/course/coursev1:CARITAS+STRESS101+2023_T2 (дата звернення: 20.12.2023)
52. Савченко О. Я. Diagnostics and didactic conditions for the formation of the junior school-children's motivation of the ability to learn. *Ukrainian educational journal*. 2015. №1. Р. 85-98.
53. Савченко О. Я. Уміння вчитися – ключова компетентність молодшого школяра посібник. Київ: Педагогічна думка, 2014. 176 с.

54. Савицька О.В. Методи діагностики рівня сформованості дій рефлексії. *Проблеми сучасної психології*. 2010. № 9. С. 420-428.
55. Садівська Ю. Дидактичні умови формування рефлексійних умінь у молодших школярів засобами сучасних технологій. URL : <http://surl.li/mfhdp> (дата звернення 27.02.2024).
56. Співак Л. М. Діагностика і корекція «Я- концепції» молодших школярів з низьким рівнем навчальних досягнень: навч. посібн. 2-ге вид. Київ : Каравелла, 2011. 224 с.
57. Співак Л.М. Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності : монографія. Кам'янець–Подільський : ТОВ «Друкарня Рута», 2015. 300 с.
58. Чепелева Н. В. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду: монографія К.: Педагогічна думка, 2008 – 255 с.
59. Шовтук І.А. Особливості розвитку рефлексії особистісних якостей молодших школярів в умовах традиційної системи навчання. *Психологічні дослідження: наукові праці студентів соціально-психологічного факультету*. 2011. №3. С. 65-68.
60. Яворська-Ветрова І. В. До проблеми дослідження рефлексії як механізму становлення особистісної ефективності. *Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції “Духовність у становленні та розвитку особистості” (9-11 жовтня 2014 р., м. Івано-Франківськ)*. 2014. С. 768-775. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/8564/> (дата звернення 09.10.2023).
61. Яковицька Л.С. Рефлексія як чинник самореалізації в науково-технічній діяльності. *Психологія свідомості : теорія і практика наукових досліджень: зб. тез міжн. наук.- практ. конф., м. Переяслав-Хмельницький, 21 берез. 2018 р. м. Переяслав-Хмельницький*. 2018. С. 244-246.

62. Dewey J. How we think. Chicago: D. C Heath & Co Publishers, 1910. URL: <https://www.globalgreybooks.com/how-we-think-ebook.html> (дата звернення: 04.05.2020).

63. Six Thinking Hats. De Bono Group. URL: <https://www.debonogroup.com/services/core-programs/sixthinking-hats/> (дата звернення: 04.05.2020).

64. Rogers C. Freedom to learn for the 80`s. – Columbus – Toronto – London – Sydney: Ch. E. Merrill Publ. Company, A Bell & Howell Company, 1983.

65. Sinkveyn [Cinquain] Vikipediya, svobodnaya entsiklopediya - Wikipedia, the free encyclopedia, last modified 04 January 2015. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki/CMHKBeMH> (accessed 21 January 2015)